



دانشگاه باقر العلوم علیه السلام  
دانشکده معارف، فلسفه و کلام اسلامی  
پایان نامه جهت اخذ درجه دکتری  
رشته سیاست گذاری فرهنگی

عنوان:

# **بررسی دلالت‌های جریان انتقادی – بومی ایران در خط‌مشی فرهنگی**

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حسن دانایی فرد

استاد مشاور:

حجت‌الاسلام و المسلمین حمید پارسانیا

دانشجو:

فرشاد مهدی پور

مهر ۱۳۹۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

**تقدیم به؛**

**مادرم به پاس دعاها و مهربانی‌هایش**

**پدرم به پاس دل‌سوزی‌ها و راهنمایی‌هایش**

**و همسرم به پاس همراهی‌هایش که بدون چنین یاری‌ای به سرانجام رساندن**

**این رساله ممکن نمی‌شد.**

## تقدیر و تشکر

«من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً»

این رساله به همت استادان محترمی فراهم آمده است که تقدیر و سپاس از آنان در چند کلمه نمی گنجد. برخود لازم می دانم که از جناب استاد «دکتر حسن دانایی فرد» که در طول دوران تحصیل، توفیق بهره گیری از کمالات و دانش ایشان را داشته ام، تشکر و قدردانی فراوانی داشته باشم؛ ایشان در طول زمان نگارش رساله به عنوان استاد راهنما از هیچ گونه حمایت و مشاوره ای دریغ نورزیدند.

همچنین از استاد محترم جناب «حجت الاسلام والمسلمین دکتر حمید پارسانیا» به عنوان استاد مشاور رساله که به حق سمت استادی برگردن حقیر دارند و ایده جریان شناسی رساله کنونی برگرفته از آرای ایشان است، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

امیدوارم که بتوانم پاسخگوی زحمات این استادان بزرگوار و تمامی استادان و دانشجویان رشته سیاست گذاری فرهنگی که به نحوی در سیر علمی اینجانب تاثیر داشته اند، باشم و همچنین داوران گران قدر آقایان دکتر کیومرث اشتریان، حجت الاسلام ح سین سوزنچی و حجت الاسلام سیدح سین هاشمیان که با رهنمودها و ارزیابی های خویش، مسیر اصلاحی رساله را تسهیل کردند.

## چکیده

اولین رویارویی‌های ایرانیان با مدرنیته، در حوالی عصر مشروطه رخ داده است و از همان زمان تاکنون، تجدد مبدل به اصلی‌ترین مساله ایران معاصر شده است، چرا که جامعه را در لبه تیز تغییراتی قرار داده و با وضعیت ظاهراً با ثبات پیشینی را به سمت تحول و ناپایداری به پیش برده است و از این حیث می‌توان آن را مساله‌سازترین موضوع کشور در همه سده اخیر دانست؛ این تحول، لاجرم تأثیراتی را روی نظام‌ها، ساختارها و رویه‌های زندگی ایرانیان برجای گذارد و مشابه یا متناظر صورتی که در خود غرب رخ داد و جریان‌ها و گفتمان‌هایی را در قبال این تغییرات به وجود آورد. این جریان‌ها، با تکیه بر مبنای سنت یا تجدد، یکی از دو الگوی تعامل یا تداوم را در مسیر این مواجهه به کار بستند؛ گونه اولی که بروز کرد، این بود که جریان سنت کوشید به شکلی مطلق‌انگارانه و صرف نظر از تبادل و تعامل، خود را تداوم بخشد و تاریخ گذشته را در جغرافیای امروز بازتولید کند، اندیشه گروه‌هایی که منجمد نامیده می‌شوند، تبلور این جریان است. صورت دوم تداوم تجدد در سنت بود و گویی قرار بود جغرافیایی دیگر در تاریخی متفاوت بازتولید شود و جریان روشن‌فکری غرب‌گرا، نمونه اعلامی آن به شمار می‌رود. در حالت سوم، سنت به دنبال تعامل با مدرنیته بود و گونه‌ای روشن‌فکری دینی در این میانه رقم خورد و نهایتاً جریانی که از مبنای سنت به دنبال تعامل با غرب بود و جریاناتی که امروزه نو صدراپی و مجدد خوانده می‌شوند، نمایندگان آن به شمار می‌روند. جریان برآمده از سنت (اعم از دین و فرهنگ) که راه تعامل با تجدد را در پیش گرفت، دارای توان و قدرتی شد که در نیمه دهه پنجاه شمسی، توانست مقدمات برپایی انقلاب اسلامی را فراهم آورد و سرانجام در هیئت جمهوری اسلامی، تعیین پیدا کرد؛ این نظام نوحاسته در گیر و دار مواجهه با تهاجمات گسترده غرب، بر منظومه فکری واحد و منسجم برای رفع و رجوع مسائل خویش متکی بوده که کم‌تر مورد کاوش قرار گرفته است؛ اساساً خط‌مشی‌های ملی ریشه در بنیان‌های فکری‌ای دارند که جریان‌های مقوم آن‌ها قابل شناسایی و دسته‌بندی‌اند و اصلی‌ترین اندیشه مقوم جمهوری اسلامی، برآمده از جریانی است که در این چارچوب قرار داشته و نیازمند شناسایی و صورت‌بندی است. این جریان از آن‌روی که در مقابل تجدد ایجاد شده انتقادی و بدان‌جهت که واجد زیست‌جهانی ایرانی است، بومی نام گرفته. و در مسیر تحقیق، چهار اصل مفهومی در آن شناسایی شد که عبارتند از: فطرت، اجرای شرع، امت — امامت و استقلال. با عنایت به این ایده‌های مفهومی جریان انتقادی-بومی ایران، دلالت‌های آن بر سه مرحله تدوین، اجرا و ارزیابی خط‌مشی استخراج و ارائه گردید.

واژگان کلیدی: خط‌مشی‌گذاری، خط‌مشی فرهنگی، جریان‌شناسی، جریان انتقادی-بومی ایران

## فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه
فهرست مطالب	أ
بخش اول:	1
کلیات	1
1. بیان مسأله.....	2
2. اهمیت انجام پژوهش و وجه تمایز آن با دیگر پژوهش ها	4
3. اهداف پژوهش	6
4. چارچوب مفهومی	7
5. روش شناسی تحقیق	11
5- 1. نوع تحقیق	11
5- 2. روش تحقیق	12
5- 3. روش و ابزارهای گردآوری داده‌ها.....	15
5- 4. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها	15
5- 5. اعتبار و پایایی یافته‌ها.....	15
فصل اول:	<b>Error! Bookmark not defined.</b>
جریان انتقادی	<b>Error! Bookmark not defined.</b>
مقدمه	<b>Error! Bookmark not defined.</b>
1. گونه‌شناسی دسته‌بندی‌های نظری (جریان، پارادیم و مکتب)	<b>Error! Bookmark not defined.</b>

**defined.**

- Error! Bookmark not defined.** ..... 1-1. مکتب
- Error! Bookmark not defined.** ..... 1-2. پارادایم
- Error! Bookmark not defined.** ..... 1-3. جریان
- Error! Bookmark not defined.** ..... فصل دوم:
- Error! Bookmark not defined.**..... الگوهای خط‌مشی گذاری
- Error! Bookmark not defined.**..... 1. خط‌مشی و خط‌مشی گذاری
- Error! Bookmark not defined.**..... 2. مرور نظریه‌های فرآیند خط‌مشی
- Error! Bookmark not defined.** ..... 1-2. الگوهای اثبات‌گرا
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-2. عقلانیت محدود و تدریجی‌گرایی
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-3. انتخاب عقلایی نهادی
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-4. ائتلاف‌های مدافع
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-5. تعادل گسسته
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-6. خرده‌الگوها (گروه‌های فشار، اتاق‌های فکر، شبکه‌های موضوع و...)
- Bookmark not defined.**
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-7. الگوهای تفسیری
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-8. الگوی آشفته (سطل زباله)
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-9. روی‌کرد طرح خط‌مشی
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-10. الگوهای پسااثبات‌گرا
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2-11. خط‌مشی مشورتی
- Error! Bookmark not defined.**..... 2. ایده‌های نوین مرتبط با خط‌مشی فرهنگی
- Error! Bookmark not defined.**..... جمع‌بندی
- Error! Bookmark not defined.** ..... فصل سوم:
- Error! Bookmark not defined.**..... مرور پژوهش‌های انجام‌شده
- Error! Bookmark not defined.**..... 1. پژوهش‌های انجام‌شده در ایران

- 1-1. آثار مرتبط با مفهوم جریان انتقادی - بومی ایران. **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-1. جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-2. لیبرالیسم ایرانی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-3. گفتمان ادبیات سیاسی ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-4. حدیث پیمانانه **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-5. جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-6. از نگاه ایرانی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-7. آزاداندیشی در شعر فارسی از مشروطیت تا انقلاب اسلامی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-8. بررسی جریان‌های سیاسی-اجتماعی حاکم بر سینمای ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-9. جریان‌شناسی جنبش‌های اسلامی معاصر **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-10. جریان‌شناسی جنبش زنان در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی .... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-11. تجدد: غیریت‌ها و محدودیت‌ها **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-12. بازشناسی جریان‌های روشن‌فکری در ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-13. روشن‌فکران ایرانی، مدرنیته و غرب **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-14. دین‌پژوهی در دوره معاصر **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-15. درآمدی بر جریان‌شناسی اندیشه اجتماعی دینی در ایران معاصر **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-15. گونه‌شناسی جریان‌های روشن‌فکری ایران معاصر **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-16. تطورات گفتمان‌های هویتی در ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-17. مسئله هویت ایرانیان امروز **Error! Bookmark not defined.**
- 1-2. آثار نظری مرتبط با مفهوم خط‌مشی فرهنگی ... **Error! Bookmark not defined.**



- 1-2-1. نگرشی نو به سیاست فرهنگی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-2-2. مجموعه مقالات اولین همایش مهندسی فرهنگی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-2-3. مبانی سیاست گذاری و برنامه ریزی فرهنگی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-2-4. الگوهای سیاست گذاری فرهنگی در جهان معاصر **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3. آثار مرتبط با تحلیل خط مشی فرهنگی در ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-1. اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-2. در بی دولتی فرهنگ ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-3. از سیاست تا فرهنگ ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-4. فرهنگ و شهر ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-5. ایران و سیاست های یونسکو در قبال تنوع فرهنگی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-6. جایگاه باستان گرایی در سیاست گذاری دوره پهلوی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-7. طراحی مدل خط مشی گذاری فرهنگی در آموزش عالی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-8. وظایف سیاست گذاری و اجرایی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-9. درآمدی بر تاریخ برنامه ریزی فرهنگی در ایران معاصر **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-10. آسیب شناسی مبانی و فرآیند سیاست گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران **Error! Bookmark not defined.**
2. پژوهش های انجام شده در جهان ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-2. آثار مرتبط با مفهوم جریان انتقادی - بومی ایران در جهان **Error! Bookmark not defined.**

**Error! Bookmark not defined.**..... 1-1-2 راه سلطنت

**Error! Bookmark not defined.**..... 2-1-2 اسلام و مدرنیسم

**Error! Bookmark not defined.**..... 3-1-2 ایران و جنگ جهانی اول

**Error! Bookmark not defined.**..... 4-1-2 ایران در نقطه عطف

**Error! Bookmark not defined.**..... 5-1-2 ایران بعد از انقلاب

**Error!** 2-2 آثار مرتبط با مفهوم خط‌مشی فرهنگی (به‌طور عمومی و در زبان فارسی) ...

**Bookmark not defined.**

**Error! Bookmark not defined.**..... 1-2-2 سیاست‌گذاری اجتماعی

**Error! Bookmark not defined.**..... 2-2-2 سیاست فرهنگی

**Error! Bookmark not defined.**..... 3-2-2 بازاندیشی در سیاست فرهنگی

**Error! Bookmark not defined.** 3-2 آثار مرتبط با تحلیل خط‌مشی فرهنگی در ایران در جهان

**defined.**

**Error!** 1-3-2 سیاست‌گذاری ارتباطات جمعی در جوامع در حال توسعه .....

**Bookmark not defined.**

**Error! Bookmark not defined.**..... 2-3-2 فرهنگ و دیپلماسی

**Error! Bookmark not defined.**..... 3-3-2 ایران و جهان پیرامون

**Error! Bookmark not defined.**..... 4-3-2 ایران/ فرهنگ‌ها در جهان

**Error! Bookmark not defined.**..... 5-3-2 سنن و فرهنگ ایران

**Error! Bookmark not defined.**..... 6-3-2 ایران، مردمی گسیخته

**Error! Bookmark not defined.**..... 7-3-2 انقلاب فرهنگی در ایران

**Error! Bookmark not defined.**..... 8-3-2 تغییر اجتماعی در ایران

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه‌گیری

**Error! Bookmark not defined.** ..... بخش دوم:

**Error! Bookmark not defined.**..... جریان انتقادی - بومی ایران در خط‌مشی فرهنگی

**Error! Bookmark not defined.** ..... فصل اول:

**Error! Bookmark not defined.** ..... درآمدی بر جریان انتقادی - بومی ایران

1. اولین مواجهات ایرانیان و تجدد تا پیش از مشروطه. .... **Error! Bookmark not defined.**
2. اولین مواجهات ایرانیان و تجدد تا مشروطه. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-1. فرمان‌روایان، دیوان‌سالاران و دیپلمات‌ها. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-2. مستشرقان (سفرنامه‌نویسان و سیاحان) و مسیونرها **Error! Bookmark not defined.**
- 2-3. دریافت‌های اولیه از غربی شدن (از ظهور صفویه تا مشروطه) **Error! Bookmark not defined.**
3. شکل‌گیری جریان‌های مختلف در ایران معاصر. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1. مشروطه. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-1. منورالفکران. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-2. اسلام‌گرایان. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-2. پهلوی اول. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-2-1. منورالفکران. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-2-2. اسلام‌گرایان. .... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-2-3. واپس‌گرایان. .... **Error! Bookmark not defined.**
- نتیجه‌گیری. .... **Error! Bookmark not defined.**
- فصل دوم: .... **Error! Bookmark not defined.**
- واضعان و شارحان جریان انتقادی-بومی ایران. .... **Error! Bookmark not defined.**
1. واضعان و شارحان در جنگ جهانی / از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲. .... **Error! Bookmark not defined.**
2. واضعان و شارحان از کودتا تا قیام. .... **Error! Bookmark not defined.**
3. واضعان و شارحان از قیام تا انقلاب. .... **Error! Bookmark not defined.**
4. واضعان و شارحان عصر انقلاب اسلامی. .... **Error! Bookmark not defined.**
- جمع‌بندی. .... **Error! Bookmark not defined.**
- فصل سوم: .... **Error! Bookmark not defined.**
- شبه‌جریان‌های جریان اصلی. .... **Error! Bookmark not defined.**
1. آگزیستانسیالیست‌ها. .... **Error! Bookmark not defined.**

**Error! Bookmark not defined.**..... 2. ملی مذهبی ها

**Error! Bookmark not defined.**..... 3. اراده گرایان

**Error! Bookmark not defined.**..... جمع بندی

**Error! Bookmark not defined.**..... فصل چهارم:

**Error! Bookmark not defined.**..... اصول مفهومی جریان انتقادی بومی

**Error! Bookmark not defined.**..... کلیدواژه‌ها (اصول مفهومی)

**Error! Bookmark not defined.**..... 1. اصل فطرت

**Error! Bookmark not defined.**..... 2. اصل اجرای شرع

**Error! Bookmark not defined.**..... 3. اصل امت - امامت

**Error! Bookmark not defined.**..... 4. اصل استقلال

**Error! Bookmark not defined.**..... جمع بندی

**Error! Bookmark not defined.**..... بخش سوم:

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت‌های جریان انتقادی - بومی در خط‌مشی فرهنگی

**Error! Bookmark not defined.**..... تعریف

**Error! Bookmark not defined.**..... روش‌شناسی

**Error! Bookmark not defined.**..... 1. دلالت‌های جریان انتقادی - بومی در شناسایی مساله (با تاکید بر مرحله تدوین)

### **Bookmark not defined.**

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اولویت حل مسائل دینی

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت مساله‌شناسی سه‌گانه

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اولویت روشن‌گری

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت حل مساله خرده‌فرهنگ‌ها

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت نفی تفکیک صورت و محتوا

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت مشابهت با الگوی عقلانیت معطوف به ارزش

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت ضرورت سیاست‌پژوهی

**Error! Bookmark not defined.**..... دلالت مفهوم‌سازی

- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت خطمشی گذاری دین شناسان
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت تقویت جریان انقلابی
- Error! Bookmark not defined.**..... ۲. دلالت های جریان انتقادی - بومی در اجرای خطمشی های فرهنگی  
**defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اجرای برپایه اخلاق
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت وجوه همزمان سلب و ایجاب
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت تغییر ساختار مکانیزم ها
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت غیرسودده بودن حوزه فرهنگ
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اجرا ناظر به عمل دشمن
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اجرای فراملی
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اجتهاد در خطمشی
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت اجرا از سطوح پایین
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت مشارکت فرهنگی
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت فرهنگ سازی قانون
- Error! Bookmark not defined.**..... ۳. دلالت های جریان انتقادی - بومی ایران در ارزیابی خطمشی های فرهنگی  
**not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت تعالی آدمی
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت شاخص آموزش
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت مسوولیت پذیری
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت خطمشی خلاقانه
- Error! Bookmark not defined.**..... دلالت ضدیت با وابستگی
- Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه گیری
- Error! Bookmark not defined.**..... بخش چهارم:
- Error! Bookmark not defined.**..... بحث و جمع بندی
- Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه اول

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه دوم

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه سوم

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه چهارم

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه پنجم

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه ششم

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه هفتم

**Error! Bookmark not defined.**..... نتیجه هشتم

**Error! Bookmark not defined.**..... 1. منابع فارسی

**Error! Bookmark not defined.** ..... 1-1. کتابها

**Error! Bookmark not defined.** ..... 1-2. پایان نامهها

**Error! Bookmark not defined.** ..... 1-3. مقالات

**Error! Bookmark not defined.**..... 2. منابع انگلیسی

بخش اول:

# کلیات

## 1. بیان مسأله

اولین رویارویی‌های ایرانیان با مدرنیته، در حوالی عصر مشروطه رخ داده است و از همان زمان تاکنون، تجدد مبدل به اصلی‌ترین مسأله ایران معاصر شده است، چرا که جامعه را در لبه تیز تغییراتی قرار داده و با وضعیت ظاهراً با ثبات پیشینی را به سمت تحول و ناپایداری به پیش برده است و از این حیث می‌توان آن را مسأله سازترین موضوع کشور در همه سده اخیر دانست؛ دوره‌ای که پیامدهای حضور فن (تکنیک<sup>۱</sup>) در متن جامعه ایران، ظهور و تجلی پیدا کرد و دستیابی به بهشت زمینی وعده داده شده در مدرنیته، امری مطلوب تبلیغ شد. این تحول، لاجرم تاثیراتی را روی نظام‌ها<sup>۲</sup>، ساختارها<sup>۳</sup> و رویه‌های<sup>۴</sup> زندگی ایرانیان برجای گذارد و مشابه یا متناظر صورتی که در خود غرب رخ داد و جریان‌ها و گفتمان‌هایی را در قبال این تغییرات به وجود آورد - هم‌چون تقسیم‌بندی‌های جغرافیایی (نظیر قاره‌ای — تحلیلی)، پارادایمی (اثباتی، انتقادی و تفسیری) و مکتبی (فرانفکورت، شیکاگو و گلاسکو) - در ایران نیز جریان‌های مختلفی در این زمینه فراگیر شکل گرفتند.

این جریان‌ها، با تکیه بر مبنای سنت یا تجدد، یکی از دو الگوی تعامل یا تداوم را در مسیر این مواجهه به کار بستند؛ گونه اولی که بروز کرد، این بود که جریان سنت کوشید به شکلی مطلق‌انگارانه و صرف نظر از تبادل و تعامل، خود را تداوم بخشد و تاریخ گذشته را در جغرافیای امروز بازتولید کند، اندیشه گروه‌هایی که منجمد نامیده می‌شوند، تبلور این جریان است. صورت دوم تداوم تجدد در سنت بود و گویی قرار بود جغرافیایی دیگر در تاریخی متفاوت بازتولید شود و جریان روشنفکری

---

1 Technique  
2 Systems  
3 Structures  
4 Procedures



غرب‌گرا، نمونه‌های آن به‌شمار می‌رود. در حالت سوم، سنت به دنبال تعامل با مدرنیته بود و گونه‌ای روشن‌فکری دینی در این میانه رقم خورد و نهایتاً جریانی که از مبنای سنت به دنبال تعامل با غرب بود و جریاناتی که امروزه نو‌صدراایی و مجدد خوانده می‌شوند، نمایندگان آن به‌شمار می‌روند؛ البته بدین گونه نیست که صرفاً وجهی فلسفی داشته باشد و تمامی ظرفیت‌های فکری از فقه و فلسفه و عرفان برای این امر به‌کار بسته شده است.

جریان برآمده از سنت (اعم از دین و فرهنگ) که راه تعامل با تجدد را در پیش گرفت، دارای توان و قدرتی شد که در نیمه دهه پنجاه شمسی، توازنست مقدمات برپایی انقلاب اسلامی را فراهم آورد و سرانجام در هیئت جمهوری اسلامی، تعیین پیدا کرد؛ این نظام نوخاسته در گیر و دار مواجهه با تهاجمات گسترده غرب، بر منظومه فکری واحد و منسجم برای رفع و رجوع مسائل خویش متکی بوده که کم‌تر مورد کاوش قرار گرفته است؛ اساساً خط‌مشی‌های ملی ریشه در بنیان‌های فکری‌ای دارند که جریان‌های مقوم آن‌ها قابل شناسایی و دسته‌بندی‌اند و اصلی‌ترین اندیشه مقوم جمهوری اسلامی، برآمده از جریانی است که در این چارچوب قرار داشته و نیازمند شناسایی و صورت‌بندی است. این جریان از آن‌روی که در مقابل تجدد ایجاد شده انتقادی و بدان‌جهت که واجد زیست‌جهانی ایرانی است، بومی نام گرفته.

هر جریانی تشکل یافته از عناصری مختلفی هم‌چون واضع‌ان، شارحان، موزعان و مصرف‌کنندگان است و شناخت آن، متوقف به درک نشان‌گرها و مقوله‌هایی تشکیل‌دهنده است؛ و از آن‌جا که خط‌مشی فرهنگی عالی‌ترین سطح تدابیر برای حل و فصل مسائل حوزه فرهنگ و هدایت جامعه انسانی در مسیر خیر و صلاح است و کاملاً تحت تاثیر جریانی که آن را شکل داده، مساله محوری تحقیق حاضر شناسایی مقوله‌ها و بخش‌های اصلی جریان انتقادی - بومی ایران و بررسی دلالت‌های آن، در خط‌مشی فرهنگی است. بدین ترتیب با استفاده از ایده‌های کلیدی نهفته در این جریان دانشی - معرفتی (بدون ورود به نظریه‌پردازی و الگوسازی)، می‌توان رهنمودهای آن را در مراحل مختلف خط‌مشی فرهنگی (به میزانی که وجود دارد)، ارائه داد.

بدین ترتیب سوال اصلی تحقیق عبارتست از این‌که «عمده‌ترین دلالت‌های جریان انتقادی -

بومی ایران در خط‌مشی فرهنگی چیست؟» و چهار سوال فرعی نیز در این زمینه مطرح است:

جریان انتقادی - بومی ایران دارای چه ویژگی‌هایی بوده و علاوه بر جریان اصلی، متشکل از

چند شبهه جریان یا خرده‌گفتمان است؟

دلالت‌های جریان انتقادی — بومی در شناسایی مساله (یا مسائل) فرهنگی ایران امروز

کدام‌هاست؟ (با تاکید بر مرحله تدوین)

دلالت‌های جریان انتقادی - بومی در اجرای خط‌مشی‌های فرهنگی چیست؟

دلالت‌های جریان انتقادی - بومی ایران در ارزشیابی خط‌مشی‌های فرهنگی کدام‌هاست؟

## 2. اهمیت انجام پژوهش و وجه تمایز آن با دیگر پژوهش‌ها

بسیاری از نشان‌گرهای فرهنگی در ایران امروز برآمده از تجدد و تحولات دوره مدرنیته‌اند و از آن‌جا که محیط فرهنگ و تحولات ناظر بدان، تاحدی بسیاری ناپایدار و مبهم است، تنظیم روابط با محیط و ارتقای اهداف حاکمیتی (یا سازمانی) در چنین عرصه‌ای نیازمند داشتن الگوی نظری انعطاف‌پذیر و فراگیری است که چنین الگویی تابعی از یک منظومه تفکری خاص بوده و حتماً آموزه‌هایی کلیدی در آن وجود دارد<sup>1</sup>. این منظومه فکری می‌بایست برآمده از جریانی باشد که اصلی‌ترین نقش را در تحولات نیم‌قرن اخیر در ایران داشته و با اتکای به نکات کلیدی نهفته در آن، می‌توان نشان‌گرهای بومی — دینی را جای‌گزین ره‌آوردهای عصر تجدد ساخت. همچنین از آن‌جا که دانش بشری نیز از ابتدا امری نظام و سامان‌یافته نبوده و در طول مسیر پیدایش خود غربال و غنی‌سازی شده است، دلالت‌پژوهی می‌توان راه‌کار مناسبی برای بسط و تدقیق و بومی‌سازی حوزه‌های دانشی به‌شمار آید.

از سویی دیگر خط‌مشی فرهنگی با وجود آن‌که، امری انضمامی به‌شمار می‌رود، اما بدون ابعاد تجربیدی و انتزاعی نیز تحقق پیدا نمی‌کند؛ سیاست فرهنگی متناظر و متناسب با مسائل وضع می‌شود و بدیل‌ها و اجرای آن نیز در همین حوزه تعیین پیدا می‌کند. پس در این‌جا اصل بر شناخت مساله است و بعد از آن احصا راه‌حل‌ها و بعد اجرا و بازخوردگیری و... توصیف هر کسی از مساله، تابعی از زیست‌جهان<sup>2</sup> او (فراتر از معنای هوسرلری واژه که صرفاً مفهومی بینادهنی و ماحصل تجربه‌های

---

1 مثلاً پارادیم مدرنیسم، واجد چهار آموزه اصلی: عینیت‌گرایی، عقلانیت، مفهوم توسعه و بهبود و وحدت‌گرایی است که در شکل‌گیری خط‌مشی اثرگذار هستند (هاشمیان، بی‌تا: 3).

روزمره است<sup>۱</sup>، جهانی برساخته ارزش‌ها و اختلاف‌ها و توافق‌ها که الزاما عامل انسانی پدیدآورنده آن نیست و حتما امر قدسی بخش مهم، انفکاک‌ناپذیر و سرنوشت‌ساز آن به شمار می‌رود. آن‌که در این زیست‌جهان مشترک می‌زید، احتمالا می‌تواند چشم‌اندازهای صحیح‌تری از وضع موجود به دست دهد و متعاقب آن، راه‌حل‌هایی آبدیده‌تر. جمهوری اسلامی به‌عنوان حاکمیت مستقر در رابطه‌ای دیالکتیکی با تجدد قرار گرفته و نیازمند دست‌آویزهایی است که بتواند در این کشاکش دنباله‌دار، کشتی مقصود خود را به ساحلی امن برساند؛ ساحلی ورای نظام و دولت اسلامی، یعنی در موضع تمدن. تا رسیدن بدین نقطه، هر کدام از جریان‌های فکری مستقر در گفتمان مطالعات انتقادی — بومی خط‌مشی‌گذاری فرهنگی به فراخور، ادواری از تاریخ مدیریت فرهنگی کشور را از خود متاثر کرده‌اند. این‌که این نحله‌های فکری، کدام‌اند و براساس چه منطقی، چه راه‌حل‌هایی را عرضه می‌کنند، ضمن آن‌که توصیفی روشن از محیط فراهم می‌آورد، امکان بومی‌سازی نظریه فرهنگی را نیز فراهم می‌آورد و چه بسا در نهاد خود، چنین مولودی را نیز پروراند.

از آن‌جا که وضعیت فرهنگی ایران، متأثر از مجموعه مسائلی قابل دست‌کار و مهندسی است، شناخت دقیق این مسائل دقیقا مانع از آشفتنگی در نظام نظری و عملی مدیریت فرهنگی کشور خواهد شد. در واقع الگوی پیش‌نهادی برای حل مسائل فرهنگی، یکی از محوری‌ترین مسائل مدیریت کلان در ایران است و سال‌هاست که بسیاری از دست‌گاه‌های مسوول در این حوزه، درگیر بحث و بررسی در این باره‌اند و می‌توان پی‌آمدهای فقدان یک الگوی بومی یا اتکا به گفتمان‌های متجددانه را به روشنی در فضای عمومی مشاهده کرد.

جریان انتقادی — بومی ایران، موجد انقلاب اسلامی است و توفیقات و شکست‌های انقلاب نیز پیوندی کامل با نوع تفکر و نحوه اجرای برنامه‌های آن دارد. براساس این تحلیل، هم طراحی نظری ایده انقلاب اسلامی را این جریان بر عهده داشته و هم کنش‌گران اصلی آن، درگیر و دار مسائل جمهوری اسلامی بوده و هستند. در واقع جریان انتقادی — بومی ایران حاوی و حامل یک گفتمان درون‌زا است که محیط بر مسائل حوزه فرهنگ است و با استفاده از آن می‌توان مراحل سیاست‌گذاری فرهنگی را تحت تاثیر قرار داد. در حقیقت در این‌جا یک نگاه بخشی یا جزنگرانه برای حل و فصل

1 ر.ک. احمدی، بابک (1385). مدرنیته و اندیشه انتقادی. تهران: نشر مرکز. صص 71-76.

موضوعات مورد توجه نیست و غرض اصلی شناسایی نظام‌واره یا سازه‌ای گفتمانی است که براساس آن بتوان درباره مسائل، راه‌حل‌ها و اجرای آن، تصمیم‌گیری کرد. صورت‌بندی این جریان و نشان دادن مفاهیم کلیدی و بن‌مایه‌های درونی آن، می‌تواند چراغی بر راه طی نشده طولانی پیش روی باشد.

### 3. اهداف پژوهش

پژوهش حاضر می‌تواند گستره وسیعی از اهداف را محقق کند که اولاً همه آن‌ها هم‌پایه یک‌دیگر نیستند و ثانیاً تحقق آن‌ها، هدف اصلی و اولیه پژوهشگر نبوده و نیست؛ برای مثال گفتمان ناظر به خط‌مشی‌گذاری می‌تواند پیچیدگی‌های تصمیم‌گیری را برای تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان، ساده‌سازی و روابط علی حاکم بر محیط را تا حدود زیادی قابل رویت کند. این گفتمان هم‌چنین تصمیم‌گیران را وادار به آشکار سازی نیت و اهداف خود می‌کند و همین مساله می‌تواند عامل مهمی در توفیق و شکست هر برنامه‌ای تلقی شود.

دغدغه یا به عبارتی هدف اصلی از انجام این پژوهش گونه‌شناسی ایده‌های کلیدی جریان انتقادی — بومی ایران و رهنمودهای آن در زمینه خط‌مشی فرهنگی در کشور است؛ به عبارتی دیگر ارائه یک فرآیند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی بومی در ایران بر مبنای جریان انتقادی — بومی ایران می‌تواند از جمله نتایج پی‌گیری تحلیل فعلی باشد. برخی اهداف دیگر نیز در این زمینه محقق خواهد شد که اهم آن‌ها (اعم از پیشینی یا پسینی) عبارتند از:

1. معرفی جریان‌های دین‌مدار معتقد به تعامل با غرب به‌عنوان جریان انتقادی — بومی ایران
2. توصیف و تبیین وضعیت جریان‌های فکری — فرهنگی در ایران با تاکید بر نسبت آن‌ها با حوزه فرهنگ
3. بررسی مسایل فرهنگی مورد توافق یا تخالف در هر دوره‌ای زمانی از منظر جریان‌ات مختلف
4. ارائه بدیل‌های سیاستی برای مسائل فرهنگی از دیدگاه جریان انتقادی — بومی ایران

#### 4. چارچوب مفهومی

مواجهه ایران و غرب را از ره‌گذرهای مختلفی می‌توان مورد بحث و بررسی قرار داد، اما اتخاذ هر منظر، لاجرم برآمده از پیش‌فرض‌هایی است که بعضاً نادیده انگاشته می‌شود و مسیر پژوهش را به‌کلی تغییر می‌دهد؛ و از آن‌جا که سیاست فرهنگی یک امر نظری نبوده و دانشی میان‌رشته‌ای به‌شمار می‌رود، انتخاب منظر درست و دقیق می‌تواند پی‌آمدهای عملی گسترده‌ای به‌دنبال داشته باشد، چرا که محور توجه تامین منافع همگانی است که طبعاً می‌باید است مبتنی بر یک جهان‌معنایی شناخته شده و سامان‌یافته، شکل بگیرد. منظومه فکری‌ای که چرایی، حدود مداخله و چگونگی مجوز حاکمیت در امور فرهنگی و مقولاتی مشابه را تعیین و تبیین کند.

تحلیل حاضر متکی بر یک گونه از شرح‌هایی است که در نسبت میان ایران و غرب شناسایی بیان شده و مرکزیت آن تعامل یا تداومی است که جریانات مختلف سنتی و متجددانه نسبت به خود و دیگری داشته‌اند<sup>1</sup> و با نگاهی جریان‌شناسانه می‌توان آن‌ها را بدین‌گونه شرح و بسط داد:

1. اول آن‌هایی که از مبدا سنت، به‌دنبال تداوم و احیای تاریخی آن بودند؛ عناصر این جریان صرف‌نظر از تحولات رخ داده در زمینه و زمانه، می‌خواستند با نوعی انجماد تاریخی، بستری برای احیا یا بازگشت به گذشته سنتی را فراهم آورند و رگه‌های فقهی این جریان، ناسازگار با مبانی اجتهادی پویا و به‌روز شده بود. تجددستیزان را احتمالاً می‌توان اولین نمایندگان فکری این جریان برشمرد.

2. دیگر آنانی که به معنایی آل‌احمدی غرب‌زده‌اند و از نوک پا تا فرق سر، فرنگی شدن را تایید و ترویج و تبلیغ می‌کردند و منورالفکری<sup>2</sup> وجه شناسایی آن‌هاست. جریانی لیبرال مسلک که در هم‌پیوندی پنهان و آشکار با فراماسون‌ها، سعی در توسعه آرای خود داشت و در طیف‌بندی‌های سیاسی، راست خوانده می‌شد. این گروه کارویژه اصلی شان، توجیه وابستگی بود و این وابستگی را مقدمه هر نوع توسعه‌ای می‌دانستند. این جریان از زادبوم غرب لیبرال، نوسازی ایران را و نهایتاً تداوم تاریخی غرب را تعقیب می‌کرد و می‌کند. متجددین، منورالفکران و غرب‌زده‌ها از جمله عناوینی هستند که به این جریان داده

1 پارسا، ۱۳۹۱.

شده است.

3. سومین جریان آن‌هایی هستند که اگر چه عقل شان متوجه غرب بود، اما دغدغه‌های دینی نیز آن‌ها را رها نمی‌کرد و بنای آن را داشتند تا نوعی مدرنیته ایرانی را بنا نهند که هم دنیا و هم آخرت به شکل مقتضی و مناسبی تامین کند. گروه‌هایی که به روشن‌فکران دینی معروف شده‌اند اصلی‌ترین نمایندگان این جریان به شمار می‌روند.

4. و گروه چهارم که از مبدا دین و سنت به تحلیل شرایط جدید و اوضاع تازه می‌رفت و تعامل با تجدد را از دریچه سنت پی می‌گرفت. این جریان که در صدر مشروطه کاملاً مهجور بود، رفته‌رفته در دهه‌های بعد در هیات مواجهه با جریانات روشن‌فکری و منورالفکری، قد علم کرد و البته دارای تمایلاتی برای احیای تمدن اسلامی نیز بود که می‌بایست بدان توجه داشت.

البته تحدید مرز هر نحله این چهار جریان ناشدنی است و چه بسا افراد بسیاری را بتوان یافت که اندیشه‌های شان در سیر و سلوکی میان تعامل با تجدد یا تداوم سنت بوده و نظایر آن. آن‌چه در این مقال بنا بر برر سی آن است، چهارمین جریانی است که در بالا بدان اشاره شد؛ جریانی که از اوسط نیمه اول قرن چهاردهم هجری شمسی در ایران پدیدار شد (و این متفاوت از نوع بیداری‌ای که توسط امثال سیدجمال‌الدین اسدآبادی تعقیب می‌شد و به واسطه آن‌چه در چارچوب مفهومی آمده است در حیطه این جریان قرار نمی‌گیرد) و به لحاظ زمانی می‌توان میان آن با رشد و نمو‌گرایش‌های تفسیری<sup>1</sup> و انتقادی<sup>2</sup> (نئومارکسیست‌ها) در اروپای قاره‌ای، هم‌زمانی‌هایی ایجاد کرد و بلکه حتی تاثیراتی را نیز بازتاباند. گفتمان این جریان در عمل به طرح موضع تازه‌ای نسبت به مدرنیته منجر شد که به دنبال آن بود که از موضع دین (و زیست‌جهان ایرانی)، ره‌یافت‌هایی را برای زیستن در شرایط امروز ارائه دهد. بخش عمده‌ای از این نگاه منتقدانه ایرانی (جدای از دیدگاه‌های ایجابی)، چهره‌ای ستیزه‌جویانه با روشن‌فکری و منورالفکری داشته و به جهت تسلط آرای چهره‌های مذهبی بر آن، به‌طور هم‌زمان در حال پاسخ‌گویی به عقاید این جریان‌ها رشد کرده و سامان یافته است. از آن‌جا که معمولاً موضع انتقادی با پیش‌فرض‌های برآمده از مکتب فرانکفورت دچار نزدیکی می‌شد، نام‌دهی

---

1 Interpretative  
2 Critical school

«انتقادی - بومی» صورت گرفت تا وجه متمایز آن را با این گونه گرایش‌های انتقادی برجسته‌تر نماید. این مجموعه متاخر که در هم‌پیوندی با انقلاب اسلامی توانست ظهور و بروز عملی نیز پیدا کند<sup>۱</sup>، رفته‌رفته توانست دارای نوعی سازه مفهومی در مواجهه با غرب باشد در ابتدا این ایده وجود داش که آن را می‌توان از سه حیث مورد بررسی قرار داد: مبانی، منابع و مواد تشکیل‌دهنده یا ناشی‌شده از آن<sup>۲</sup>. این سازه مفهومی متشکل از چندین ایده، نکته یا مقوله محوری است که در زمینه خط‌مشی فرهنگی (اعم از تعریف مساله، راه‌حل‌یابی و اجرا) دلالت‌ها، توصیه‌ها و رهنمودهایی را در خود خواهد داشت<sup>۳</sup>. این چارچوب در مراحل اجرا و تحقیق رفته‌رفته دست‌خوش تغییر شد و نهایتاً

1 البته نه به شکلی همه‌جانبه، بلکه مقطعی، منفصل و فردگرایانه که در صورت انجام پژوهش مستقل درباره کنش‌گران فرهنگی دوره جمهوری اسلامی احتمالاً می‌توان نمای از آن‌را باز تاباند.

2 این تعبیر برگرفته از بیان استاد عبدالله جوادی‌آملی است که می‌فرماید: هر علم یا حرکتی با توجه به ریشه‌ها و برهان خود، دارای مواد، مبنا و منابعی است. مواد آن‌چیزهایی است که در سطح عمومی و به صورت عامه فهم وجود داشته و در شکل فقهی بدان رساله گفته می‌شود. پشتوانه علمی مواد، مبانی است؛ این مبانی براساس تحقیقی روش‌مند به دست آمده، اما خود گزاره‌ای است که می‌تواند صادق یا کاذب شود. مبانی نیز برگرفته از منابع‌اند که در ساختی دینی این منابع شامل قرآن و عترت می‌شود. با استفاده از این منابع، مبانی تنظیم می‌شود و براساس آن‌ها، موادی که مجرا در زندگی روزمره‌اند. مواد قانونی مجلس شورای اسلامی، به استناد مبانی نوشته شده در قانون اساسی است و آن مبانی هم با اتکا به کتاب و سنت و عقل. از آن‌جا که بشر امروز فاقد منابع است، صرفاً با اتکا به مبانی امور خود را مدیریت می‌کند (ر.ک. تفسیر سوره مبارکه فرقان/ جلسه 26 اسفند 1390).

3 در این چارچوب مفهومی، مواد نظام‌بخش مدیریت برگرفته از مبانی کشورداری است و آن مبانی از منابع جهان‌دانی که ریشه اصلی آن معرفت وحیانی یا غیروحیانی یا شاخه‌های کاشف از عقل برهانی و نقل معتبر است، استنباط می‌شود (جوادی‌آملی، 1391: 41). از آن‌جا که این بخشی از تحقیق پیش‌تر جنبه توصیفی دارد، با استفاده از الگوی سه‌لایه نظریه‌سازی (چلبی، 1381: 12)، می‌توان سه‌گانه منابع، مبانی و مواد را بدین صورت بازسازی کرد:

1. منابع، مأخذ و مفروضات؛ منابع اصلی معرفت در این‌جا واکاوی می‌شوند که می‌توان به اختصار آن‌ها را ذیل تجربه، عقل، نقل، شهود و تاریخ جای داد. این منابع بنیادین بیش‌تر شکلی متنی و بعضاً عینی دارند. در این‌جا منابع به‌کار گرفته شده در انسان‌شناسی، هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی جریان مذکور مورد مذاقه قرار می‌گیرند.

2. مبانی و طرح‌های نظری و سازه‌ها؛ اندیشه‌های تولید شده توسط اندیشه‌ورزان محوری این جریان، بافت اصلی گفتمان انتقادی ایرانی به شمار می‌رود. این بخش، برخلاف سطح مواد، شکلی نظری داشته و در آن جریان‌شناسی تحولات فرهنگی یا نظری مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

3. مواد و نظریه‌های محتوایی (قضایای اثباتی، وجودی و هنجاری)؛ مواد آن‌چیزهایی که در سطح عمومی بازتاب پیدا می‌کند و به اعتباری پی‌آمد عملی آرای انتقادی یا وجه کاربردی آن است. در واقع در این‌جا

آنچنان که در جلسات پیش دفاع و دفاع مصوب شد، بنا گردید تا این تحلیل بدون اتکا به سه‌گانه مبانی، منابع و مواد ارائه شود.

بدین ترتیب، داعیه اصلی در این چارچوب شناسایی نظامی از مقولات مطرح شده در این جریان است که بیان‌گر خصوصیات آن به شمار می‌رود؛ بعد از این مرحله که نمایی کامل از ایده‌های مفهومی جریان‌اتنقادی به دست داده خواهد شد، باید دلالت‌های آن در زمینه خط‌مشی فرهنگی و رهنمودهایش در این باره توصیف شود. البته این مرحله از مرحله پیشین جدا نیست و به‌صورتی هم‌زمان اجرا می‌شود و این دلالت‌ها شامل بندها<sup>1</sup> و بخش‌هایی که جریان مذکور بر اساس آن‌ها شناسایی می‌شود. به این مرحله می‌توان «تعیین مآخذ احصا دلالت‌ها برای پرداختن به مساله پژوهشی» گفت که در آن یک مآخذ صادرکننده ایده (جریان انتقادی بومی — ایران) و یک مآخذ پذیرنده ایده (خط‌مشی‌گذاری فرهنگی) وجود دارد.

هنگامی که درباره الگوی خط‌مشی فرهنگی گفت‌وگو می‌شود، مُراد یکی از الگوهای مرحله‌ای اصلاح‌شده است که طی آن تلاش شده تا آسیب‌های الگوی فرآیندی تاحدی موردبازنگری قرار گیرد؛ چارچوب مورد نظر در این جا ائتلاف مدافع ساباتیه و اسمیت است که بر تعامل ائتلاف‌ها (جریان‌ها) در حوزه خط‌مشی‌گذاری متمرکز است. مطابق این شرح، تغییر خط‌مشی‌ها تابعی از رقابت درون خرده‌نظام‌ها و روی‌دادهای بیرونی است و برای شناخت خط‌مشی مطلوب باید باورهای نخبگان خط‌مشی را به‌خوبی شناخت (این همان بخشی است که در مرحله شناسایی ایده‌های محوری جریان انتقادی - بومی ایران، به شرحی که ارائه شد، مورد توجه قرار خواهد گرفت). در این الگو، پیش‌فرض<sup>2</sup> در نظر گرفتن بازه زمانی‌ای افزون بر یک دهه و تمرکز بر خرده‌نظام خط‌مشی (متشکل از نخبگان و سازمان‌هاست) که به طور فعال و هم‌آهنگ درگیر فرآیند خط‌مشی‌گذاری هستند. بدین ترتیب خط‌مشی برآمده از ترکیب و برخورد بازیگران چندگونه‌ای است که در یک نظام با یک‌دیگر در تعامل اند (اعم از خواص و نخبگان اثرگذار یا کنش‌گران میدانی و سطوح خرد) که دارای باورهایی

---

تجویزها و توصیه‌های اساسی مورد توجه و بررسی است و قواعدی درون‌دانشی بر آن‌ها حکم فرماست.

1 Items

2 الگوهای مرحله‌ای معمولاً شامل سه تا هفت بخش می‌شوند که نهایتاً یک خط سیر واحد را از مساله تا راه‌حل و بازخورد برمی‌گیرند.



قوی و قدرت منداند که در خط‌مشی متجلی می‌شود؛ این باورها یا مجموعه کلان‌تر فکری در این‌جا جریان انتقادی - بومی ایران و دلالت‌های آن است.

این دلالت‌ها که معمولاً شکلی اتفاقی - ناگهانی در برابر نظام‌مند دارند، باید در الگوی مرحله‌ای خط‌مشی عملیاتی سازی شوند و روشن است که این نحوه عمل، نشان‌گر مواجهه‌ای است که میان جریان انتقادی - بومی و سایر جریانات رقیب آن، شکل گرفته<sup>۲</sup> و این دقیقاً هم زمینه‌ای است که این پژوهش از ابتدا روی آن بنا شده است. این رهنمودها که به صورت ترجیحات خط‌مشی‌ای بروز می‌کند و از حیث قلمرو در سراسر نظام فرهنگی قرار دارند، ایده‌های شاخص و اثرگذارند و معمولاً مرجع اختلاف و شکاف تلقی می‌شوند.<sup>۳</sup> این دلالت‌یابی‌ها می‌توانند در دو سطح خط‌مشی فرهنگی را (و براساس روی‌کرد خط‌مشی‌گذاری گروهی) از خود متأثر سازند:

1. کلیات نظام خط‌مشی‌گذاری را شرح داده، چشم‌انداز رفتارهای راه‌بردی را مشخص ساخته و به وحدت عوامل و خط‌مشی‌گذاران بیانجامد.

2. ابزارها، پیش‌نهادها، خاص مرتبط با یک مساله و کارویژه‌های خط‌مشی فرهنگی را توصیف کنند. این سطح نسبتاً محدود بوده و رهنمودهایی مشخص و خاص را ارائه می‌کند.

## 5. روش‌شناسی تحقیق

### 5-1. نوع تحقیق

نوع تحقیق دلالت‌پژوهی است که از رهگذر مرور متن‌ها به هدف مورد نظر نائل می‌شود و از این حیث می‌توان آن را بنیادی - نظری به‌شمار آورد تا کاربردی. و از سوی دیگر، مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای به‌شمار می‌رود که لااقل سه حوزه فرهنگ، مدیریت و تاریخ را دربرمی‌گیرد و می‌توان از این منظر سطح نوآوری و خلاقانه بودن پژوهش حاضر را از بدین‌نحو بررسی کرد:

1. در سطحی عادی، این رساله به دنبال ارائه فرضیاتی تازه در حوزه حل و فصل مسائل فرهنگی است و بدین منظور می‌کوشد بیانی تازه در بررسی موقعیت فرهنگی جامعه ایرانی ارائه دهد.

1 ر.ک. دانایی‌فرد، ۱۳۹۴.

2 نام الگوی سابایته ائتلاف مدافع است.

3 سابایته، ۱۳۹۳: ۳۶۰-۳۶۷

2. در سطحی مطلوب قاعده خط‌مشی‌گذاری فرهنگی بومی، به‌عنوان ضابطه‌ای نوین در ایران مطرح می‌شود که به‌عبارتی توسعه مرزهای دانش بوده و به تعبیری کشف گزاره‌هایی نو. این امر به‌معنای ایجاد یک فرآیند کاربردی در حوزه حل و فصل مسائل فرهنگی کشور است.
3. در سطحی کلیدی نیز این پژوهش در صدد شناخت، بسط و تبیین یک گفتمان فرهنگی اصیل، بومی و مورد نیاز جمهوری اسلامی است که در صورت تحقق چنین هدفی، می‌تواند به‌عنوان یک چارچوب نظری در بسیاری از حوزه‌های فکری - عملی کشور به‌کار گرفته شود و سامانه مدیریت فرهنگی را به‌نحوی شایسته اصلاح کند.

## 5-2. روش تحقیق

در تحقیق حاضر به‌دلیل تنوع و پراکندگی موضوعات و متغیرهای دخیل در آن لاجرم می‌بایست از ترکیب چند روش استفاده کرد؛ برای شناسایی ایده‌های محوری و حذف و اضافه آن‌ها در جریان انتقادی - بومی ایران، از روش تحلیل تاریخی و اقتباس تکنیک منبعث از تحلیل‌های متنی که مراحل تحقیق کیفی را ناظر به اشباع نظری و اعتبارسنجی و... دسته‌بندی می‌کند، استفاده می‌شود و پس از آن با روش تحلیل نخبگانی، نتایج یافته شده به داوری گذارده می‌شوند که آیا معرف کلیدواژه‌های اصلی موجود در جریان انتقادی - بومی ایران هستند یا خیر؟ و پس از آن، رهنمودها و دلالت‌های این جریان در خط‌مشی فرهنگی بررسی خواهد شد و مجدداً این مرحله نیز به داوری نخبگانی گذارده می‌شود. در واقع مقایسه‌ای تاریخی، توصیف و تحلیل مبانی و پژوهش کیفی مطالعات اجتماعی سه رده دخیل در تحقیق کنونی به‌شمار می‌روند و از منظر دلالت‌پژوهی نیز، روی‌کردی نظام‌مند بر کل پژوهش حکم فرماست؛ بدین‌معنا که در مآخذ استقراض دلالت‌ها به دنبال یافتن دلالت‌هایی برای تک‌تک عناصر تشکیل‌دهنده در چارچوب مفهومی هستیم و برای مثال برای احصای دلالت‌های علم پیچیدگی برای خط‌مشی‌گذاری عمومی، چرخه خط‌مشی‌گذاری را که مشتمل بر: (1) تعیین و تعریف مساله (2) دستورکارگذاری (3) فرموله‌کردن مساله (4) اجرای خط‌مشی (5) ارزشیابی خط‌مشی (6) تغییر خط‌مشی (7) خاتمه خط‌مشی است را مبنای دلالت‌پژوهی قرار داده‌ایم (دانایی‌فرد، ۱۳۹۴). البته این بدان معنا نیست که از ظرفیت‌ها و ملاحظات کلی غفلت شده و در نگاه پایانی، بیش‌ترین حجم به این‌گونه موارد اختصاص یافته است.

پس به شکلی منظم، فرآیند واکاوی ابژه منتخب (منطبق با الگوی ارایه شده از سوی دانایی فرد، ۱۳۹۴)، مشتمل بر چهار مرحله است: یافتن ایده‌های کلیدی، اعتبارسنجی ایده‌های کلیدی، تعیین دلالت‌های مناسب و اعتبارسنجی دلالت‌ها.

1. یافتن ایده‌های کلیدی؛ شناسایی ایده‌ها و نکاتی که بارزیت مفهومی داشته و بیان‌گر محتوای جریان انتقادی — بومی ایران باشد. این مفاهیم با استفاده از متون مختلف گردآوری و مقوله‌بندی خواهند شد. نمونه‌گیری نظری ابژه دلالت‌پژوهی و احصای سهم‌یاری‌های ابژه دلالت‌پژوهی در این بخش صورت می‌گیرد، بدین نحو که پژوهشگر با مراجعه به متون مکتوب شده تلاش کرده است، اطلاعات بیش‌تر و غنی‌تری را شناسایی کند، این نمونه‌گیری شکلی هدف‌مند داشته و تعمیم‌پذیری آماری در آن مطمح نظر نیست و برای آن‌که اصل بررسی روی متون دست‌دوم صورت گرفته، بازه اصلی جست‌وجو دو دهه پایانی پهلوی دوم و دوره جمهوری اسلامی است. پس از شناسایی مفاهیم محوری و بسط آن‌ها نوبت به شکل‌دهی به کلیدواژه‌های پیرامونی این مقولات می‌رسد که به آن‌ها سهم‌یاری گفته می‌شود، این سهم‌یاری‌ها از محل رفع هم‌پوشانی‌ها و مرتب‌سازی مفاهیم کلیدی حاصل می‌شوند.

2. اعتبارسنجی ایده‌های کلیدی؛ مقولات یافته شده ( سهم‌یاری‌ها) در چارچوب یک تحلیل

1 این الگو دارای یازده مرحله است که همگی آن‌ها به مرحله روش تحقیق مرتبط نیست و درباب برخی از آن‌ها در بندهای پیشین گفت‌وگو شد:

1. تعیین مناسب بودن پژوهش دلالت‌پژوهی
2. تعیین مآخذ احصا دلالت‌ها برای پرداختن به مسئله پژوهشی
3. تعیین فرآیندی برای واکاوی ابژه منتخب
4. تعیین چارچوب مفهومی موضوع دلالت‌پژوهی
5. نمونه‌گیری نظری ابژه دلالت‌پژوهی
6. احصای سهم‌یاری‌های ابژه دلالت‌پژوهی
7. اعتبارسنجی سهم‌یاری‌های ابژه دلالت‌پژوهی
8. متناسب‌سازی سهم‌یاری‌ها با چارچوب مفهومی موضوع دلالت‌پژوهی
9. احصاء دلالت‌های مورد نظر
10. اعتبارسنجی دلالت‌های احصایی
11. تدوین گزارش پژوهش

نخبگانی به داوری صاحب نظران گذاشته شده و اعتبار محتوایی آن‌ها بدین طریق تامین و اشباع نظری می شود. این بدان معناست که با استفاده از روش گلوله برفی می بایست تعدادی افراد خبره (پنج تا هفت نفر) شناسایی شوند و با آن‌ها طی دو مرحله گفت‌وگو صورت گیرد. به این مرحله اعتبارسنجی دلالت‌های احصایی گفته می شود.

3. تعیین دلالت‌های مناسب؛ در این مرحله متناسب سازی سهم یاری‌ها با چارچوب مفهومی موضوع دلالت پژوهی صورت می گیرد. بدین گونه که در جدولی مشابه زیر، دلالت‌های جریان انتقادی بومی در مراحل مختلف خط‌مشی گذاری فرهنگی سنجیده می شود:

خط مشی فرهنگی			عناصر چارچوب مفهومی
ارزیابی	اجرا	تدوین مساله	
			اصول مفهومی

در این حالت سهم یاری‌ها با چارچوب مفهومی منطق و دلالت‌های مورد نظر استنتاج می شوند؛ برخی از دلالت‌ها به صورت کامل مجدداً مورد استفاده قرار می گیرند و برخی موارد نیز تدقیق و گسترش داده می شوند.<sup>1</sup>

1 این نکات در این مرحله مدنظر قرار دارد (دانایی فرد، ۱۳۹۴):

- 1- احصای دلالت‌ها از مآخذ منتخب فعالیتی خطی و محاسباتی دقیق نیست.
- 2- احصای دلالت‌ها به خلاقیت ذهنی و مطالعات تفصیلی پژوهشگر از مآخذ قرض گیرنده (دسته) و مآخذ قرض دهنده دلالت‌هاست.
- 3- تنوع حوزه مطالعاتی پژوهشگر به غنای دلالت‌ها می افزاید.
- 4- استنادهای پژوهشگر درون متن دلالت‌ها به غنای دلالت‌ها می افزاید.
- 5- دلالت‌ها ممکن است به صورت گزاره‌ای مختصر یا پاراگراف‌های مفصل تنظیم شود.
- 6- دلالت‌ها را می توان سطح بندی کرد: دلالت‌های کلان، میانه و خرد.
- 7- پژوهشگر ممکن است نوعی تصویر یکپارچه در ارائه دلالت‌ها به صورت روایتی ارائه دهد.

4. اعتبار سنجی دلالت‌ها؛ یافته‌های این بخش مجدداً به داوری نخبگانی (از طریق گفت‌وگو) گذارده خواهد شد تا اعتبار نظری لازم را کسب کند. علاوه بر این پژوهش‌گر می‌تواند دلالت‌های یافته‌شده را به نقد بکشد و زوایای تاریک یا ابهام‌آمیز آن‌ها را، با رویکرد انتقادی بازآرایی کند.

### 3-5. روش و ابزارهای گردآوری داده‌ها

روش گردآوری اطلاعات به شکلی توأمان میدانی و کتابخانه‌ای - اسنادی است و مطابق آنچه در روش تحقیق آمده، بخش اول مطالعه متون مکتوب‌شده است و بعد سنجش و پایش یافته‌ها به روش میدانی از طریق مصاحبه‌های نخبگانی.

### 4-5. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

از آن‌جا که در این‌جا با الهام از ایده‌های تحلیل داده‌بنیاد داده‌ها جمع‌بندی می‌شود، دسته‌بندی‌ها یادداشت‌ها به شکلی نظام‌مند کدگذاری نمی‌شود و با شناسایی بارزیت مفهومی مورد نظر، فهرست دلالت‌ها تکمیل و ارائه می‌شود. در این میان هم‌پوشانی‌ها حذف شده و نکات فرعی به دلالت‌های اصلی ملحق خواهد شد. در واقع تلاش خواهد شد تا کلیدواژه‌های دلالتی یافته‌شده در یکی از زمینه‌های دانشی - رشته‌ای ریشه داشته باشد و با استفاده از همانندیبایی روند فهم و شناسایی دلالت‌ها را تسهیل کرد.

### 5-5. اعتبار و پایایی یافته‌ها

روش کار در این مرحله ارزیابی نخبگانی از روابط میان نکته‌های کلیدی (سه‌م یاری‌ها) و دلالت‌های احصایی است که ممکن است این اقدام (بررسی و سنجش) از طریق جدولی صورت بگیرد که نظر کلی خبرگان را درون خود جای داده است. ضمن آن‌که پژوهشگر نیز تلاش می‌کند با

---

8- هر چه پژوهشگر دلالت‌ها را واضح‌تر بیان کند، زمینه‌سازی کاربردی آن توسط وی و یا پژوهشگران آتی بیشتر خواهد شد.

9- در مورد حجم دلالت‌ها نمی‌توان درجه یا میزانی تعیین کرد ولی اگر دلالت‌ها از خاصیت جامعیت و مانعیت برخوردار باشد، دلالت‌ها استحکام بیشتری خواهند دانست.

10- ممکن است درون متن دلالت‌ها استناداتی انجام نشود، در این صورت عقلانیت روایتی دلالت‌ها حائز اهمیت است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

نگاهی نقادانه، جاهت و مقبولیت دلالت‌ها را به چالش کشیده و آن‌ها را تثبیت نماید.